

VÉR MÁRTON GERGŐ

48

A MONGOL BIRODALOM POSTAHÁLÓZATA ÉS VIP-KÁRTYÁJA: A PAIZA

Mongol uralkodó utazás közben, a Berlinben őrzött *Diez-album* egyik miniatúráján. 14. század első negyede¹

Sokáig közhelynek számított, hogy a mongol hódítás átlános pusztulást hozott Eurázsia legnagyobb része számára. Az utóbbi évtizedek kutatásai azonban rámutattak, hogy a kezdeti – vitathatatlanul jelentős – rombolás után a Mongol Birodalom számos vonatkozásban felvirágoztatta az uralma alatt álló területeket. Nem volt ez másként a kereskedelemmel és konkrétan a Selyemúttal kapcsolatban sem. Már a Mongol Birodalom alapítója, Dzsingisz kán is kulcsfontosságú partnereknek tekintette a külföldi kereskedőket, akiknek a működését mindenben próbálta segíteni és ezt a hagyományt az utódai is lelkesen ápolták. Hamarosan kialakult a kivételezett kereskedők rétege, akiknek a társulásai (*ortoq/ortoqluq*) számtalan előnyt élveztek (adómentesség, monopól jogok stb.), tőkájukat a mongol elittől kapták, amivel azután a kereskedésből származó hasznon osztoztak, általában 80–20%-os arányban, természetesen az előkelők javára. Az alapvetően pozitív mongol attitűd mellett az is sokat segített a Selyemút 13–14. századi felvirágoztatásában, hogy az Ázsiát Európával összekötő kereskedelmi útvonalrendszer szárazföldi szakaszának legnagyobb része (Kínától a Krím-félszigetig és Kis-Ázsia keleti területeiig) egyetlen állam befolyása alatt állt. Emellett a mongolok egységesítették birodalmukban a súlyok és mértékegységek rendszerét, így a kereskedelem is kiszámíthatóbbá vált. Végül, de nem utolsósorban a mongolok felállítottak egy, az egész birodalmuk területét lefedő postahálózatot (ez az úgynevezett *jam*-rendszer), ami a követek és hírvivők szállítása mellett a stratégiai fontosságú áruk szállításáért is felelt.

Az asszírok óta minden nagyobb birodalom igen hamar felismerte egy jól működő információs hálózat alapvető szükségességét, gondolhatunk itt akár a római *cursus publicus*ra vagy az Omajjád, majd később az Abbászida Kalifátus *barid*jára esetleg a Han-kori Kína *yi*-rendszerére. Ezek a kommunikációs rendszerek új- és modern kori utódaikkal ellentétben nem a magánemberek közti kommunikációt szolgálták, hanem az államon belüli és államok közötti híráramlást, illetve sokszor az állami hírszerzési tevékenységet voltak hivatottak elősegíteni. Ezek a rendszerek általában egymástól rendszeres távolságokra felállított

állomásokból álltak, ahol a hírvivők és követek ellátmányt és váltó állatokat, valamint szállást kaphattak. A mongolok által felállított postahálózat azonban felülmúlta minden elődjét, nemcsak méreteiben, de összetettségében és hatékonyságában is.

A mongol postának alapvetően három típusát különböztethetjük meg, amelyek mindegyike más és más funkciót látott el. Az úgynevezett lovas posta (*morin jam*) a követek és hírvivők szállításáért felelt, az úgynevezett keskeny vagy titkos posta (*narin jam*) a hírszerzési információk lehető leggyorsabb továbbítását szolgálta, míg az úgyneve-

zett kocsis posta (*tergen ĵam*) az állami szempontból fontos árukat szállító kereskedők könnyebb mozgását tette lehetővé.

Ez utóbbira azért is volt nagy szüksége a birodalomnak, mert több olyan nagyvárost is létrehoztak a sztyeppevidéken, mint Karakorum vagy Szaráj, amik túl nagyok voltak ahhoz, hogy a helyi erőforrásokból elláthassák a lakosságot, így kénytelenek voltak távolabbról odaszállítani az árukat.

Mivel az egyes állomások régészeti nyomait mindeddig nem sikerült minden kétséget kizáróan azonosítani, a postarendszer vizsgálatakor elsősorban az írott forrásokra kell támaszkodnunk. A mongol postahálózat fontosságát mutatja, hogy nemcsak a birodalmat bejáró keleti és nyugati utazók emlékeztek meg róla, de a perzsa és kínai krónikák is. Sőt, a Dzsingisz kán életét és közvetlen utódjának uralkodását bemutató közép-mongol nyelven íródott epikus krónika, az úgynevezett *Mongolok titkos története* végén Ögödej kán, aki Dzsingisz harmadik fiaként volt a birodalom második nagykánja, felsorolja öt legjobb és öt legrosszabb cselekedetét, s az előbbiek közül a második éppen a postahálózat felállítása. Még ha ez az állítás nem is teljesen igaz (Ögödej valószínűleg csak megreformálta a már létező postát, de annak alapjait apja, a birodalomalapító Dzsingisz kán rakhatta le), kiválóan bizonyítja, hogy az egységes birodalom nagykáni udvarában mekkora jelentőséget tulajdonítottak a ĵam-rendszernek.

A postaállomások egymástól való távolságára vonatkozóan az írott források némileg eltérő adatokat adnak meg, de egyetértethetünk Adam J. Silverstein angol kutatóval, aki szerint az állomások egymástól való távolságát elsősorban a környezeti viszonyok és az adott terület népsűrűsége

határozták meg. Míg a sűrűbben lakott területeken egymáshoz közelebb voltak az állomások, addig a ritkábban lakott vidékeken, mint például a belső-ázsiai sztyeppevidék, az egyes megállók közötti távolságok nagyobbak lehettek. Az átlagos távolságot nagyjából 30 kilométerre tehetjük. Az egyes területeken más és más állatokkal látták el az utazókat. A legelterjedtebb természetesen a ló volt, de a sivatagosabb területeken tevé, a magaslati vidékeken (mint például Tibetben) jakot biztosítottak a követeknek, de tudunk kutyaszánokról, sőt Dél-Kína folyóktól és csatornáktól szabdalt részein hajók is rendelkezésre álltak. Az ellátmány összetétele ugyancsak az egyes területek terményeinek függvényében változott. Míg például a kínai területen a rizs volt jellemzően az ellátmányban szereplő gabona, addig a Selyemút északi ágán fekvő Turfán térségéből származó régi ujjur (azaz török) és közép-mongol nyelvű ellátmányi utasítások tanúsága szerint ezen a vidéken a legjellemzőbb liszt mellé kölest és borsót is kaphattak az utazók a rizs mellett. Az ital vonatkozásában is a helyi jellegzetességek határozták meg az ellátmány összetételét. A fent említett Turfán vidékén természetesen a térség legfontosabb mezőgazdasági terményének tekinthető bor volt a meghatározó, de emellett búzából készült sörré is találunk példát a dokumentumokban. Étel és ital mellett egyéb fontos eszközöket is biztosított a posta az utazóknak, így tűzifát, lámpásba való olajat, lábbelit, útiruhát, valamint szénát és szalmát az állatok számára.

Éjjeliőrök paizája a Mongol Birodalomból. Baloldalt arab betűs perzsa, középen phags-pa írásos mongol, míg jobboldalt ujjur írásos török szöveg szerepel ²

Belső-Mongóliából (ma a Kínai Népköztársaság területe) származó ujjur-mongol írásos ezüstpaize ³

A mongol postahálózat hatással volt Eurázsia későbbi birodalmainak kommunikációs struktúráira is, erre példa a kínai Csing-dinasztia (1644–1912) idejéből származó paiza mandzsú és mongol felirattal ⁴

A Mongol Birodalom postahálózata és VIP-kártyája: a paiza

Az egyetlen régészeti is azonosítható tárgycsoport, ami bizonyosan kapcsolatba hozható a mongol postával, az úgynevezett *paizák*, avagy hatósági táblák. A *paiza* (kínai *paizi* 牌子, perzsa: *pāiza*, mongol: *gerege*, valószínűleg ebből a szóból származik a magyar *bárca* szavunk is) egy fából, vasból, ezüsből vagy aranyból készült (lekerékített sarkú) téglalap alakú, esetleg kerek tábla volt, amin különböző állatok képe (pl. vadászsólyom vagy tigris), illetve egy formalizált szöveg szerepelt, ami azt tudatta, hogy a tábla tulajdonosa a kán megbízásából jár el, s aki hátráltatja feladatai elvégzésében, az büntetésre számíthat. Ilyen táblák a Mongol Birodalom csaknem minden részéből kerültek elő, az Aranyhorda területeitől [ennek zöme Kelet-Európára esett – a szerk.] kezdve, Közép-Ázsián és Tibeten át a mai Kínáig. A legkorábbi táblák Dzsingisz kán idejéből származnak és úgynevezett kitan feliratot viselnek [a kitanokra lásd e lap hasábjain Harmath András és kollégái cikkét – a szerk.], később a nyugati területekről elsősorban ujjur írásos táblák kerültek elő, míg főleg a birodalom keleti területeiről származó úgynevezett 'phags-pa írásos *paizák* a 13. század hetvenes éveinek második fele utánra datálhatók.

A táblák használatáról jó képet alkothatunk a Berlinben őrzött úgynevezett *Diez-album* 14. század első negyedére datálható miniatúrái alapján. Ezeken jól látszik, hogy a táblát az utazók (vagy kíséretük egy tagja) jól látható helyen vitte magával utazás közben.

Ilyen táblákat kaptak a különböző tisztségviselők kinevezésükkor is, illetve egy másik fajtájuk akár éjszakai kijárást is biztosíthatott a tulajdonosainak. Számunkra a legfontosabb, hogy a *paizák* bizonyos fajtái a birodalmi postahálózathoz való hozzáférést is jelentettek, igaz nem volt kötelező előfeltétele a posta használatának egy ilyen tábla birtoklása. A *jam*-rendszer szolgáltatásait élvezhették akár egy tisztségviselő által kiállított úgynevezett hivatalos ellátmányi utasítás birtokában is. Ezek a rendeletek pontosan meghatározták, hogy kinek és milyen javakat kell biztosítani, de még azt is, hogy ki köteles az ellátmányt beszo-

gatni. Számos ilyen rendelet maradt ránk régi ujjur nyelven a Selyemút északi ágának kelet-turkesztáni részéről (ma Xinjiang Ujjur Autonóm terület a Kínai Népköztársaságban). Ugyanakkor egy hatósági tábla birtokosa útközben akár felszerelést és ellátmányt is rekvirálhatott magának anélkül, hogy írásbeli ellátmányi utasítással rendelkezett volna a postahálózat helyi tisztségviselőitől.

Természetesen az ingyenes és biztonságos utazás sokakat csábított arra, hogy valamilyen módon hozzáférjenek a postahálózat szolgáltatásaihoz, illetve a *paizával* rendelkezők is sokszor visszaéltek a hatalmukkal és jóval több ellátmányt követeltek meg, mint amennyire szükségük volt, hogy azután azt később értékesíthessék saját hasznukra. Mindezek miatt a kánok folyamatosan próbálták szabályozni a postához való hozzáférést, korlátozni a jogosultak számát, illetve a korábbi kánok által kibocsátott *paizákat* próbálták kivonni a forgalomból. Inkább kevesebb, mint több sikerrel.

A 'phags-pa írásfajta Drogün Chögyal Phagpa tibeti lámáról nevezték el, akit Kubiláj nagykán (Dzsingisz unokája), a Jüan-dinasztia alapítója bízott meg azzal, hogy egy olyan írásrendszert alkosson meg, amivel a birodalomban beszélt valamennyi nyelvet le lehet jegyezni. Az írásrendszer nem terjedt el az egész birodalomban, de a keleti területekről több ilyen írással lejegyzett emlék is ránk maradt.

Képek forrásai:

- 1: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Rashid-ad-Din_illustrations_from_the_Diez_Albums#/media/File:DiezAlbumsTravelling.jpg
- 2: <https://en.wikipedia.org/wiki/Paiza#/media/File:Paizi.jpg>
- 3: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/3d/Inner_Mongolia_Museum_silver_waist_paizi.jpg
- 4: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Inner_Mongolia_Museum_horse-riding_paizi.jpg
- 5: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Rashid-ad-Din_illustrations_from_the_Diez_Albums#/media/File:DiezAlbumsTravelling2_cropped.jpg

Mongol előkelő és kísérete a *Diez-album* egyik miniatúráján. Jól látható, hogy az egyik kísérője (mongolul *nökör*, amiből a magyar *nyögér* szó is származik) a kezében tartja a *paizát* ⁵

EZER ÉS EZER JEL

Őstörténetünk
kaukázusi forrásai

Honfoglaló magyar jellegű leletek
Oroszországból

Kiállítás Pósta Béla
régész emlékére

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

2020. február 17. – április 26.

Válogatás

a MARTIN OPITZ KIADÓ

legújabb köteteiből

Információ:

+36 30 321 1288

kiado@martinopitz.hu

www.martinopitz.hu

